
УДК 821.162.09 Аполло Коженювський (477)

Ростислав Радішевський
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОЛІТИЧНІ ІНТЕНЦІЇ ТВОРЧОСТІ А. Н. КОЖЕНЬОВСЬКОГО

У статті розглянуто творчість польського драматурга та громадського діяча Аполло Коженювського в контексті польсько-українського пограниччя. Особливу увагу приділено його мемуарам «Польща й Москва» (1864), в яких віддзеркалюються традиції польського патріотизму.

Ключові слова: польсько-українське пограниччя, мемуари, інтенції.

The article analyses the creativity of the polish dramatist and social activist Apollo Kozheniovskiy in the context of the polish-ukrainian borderland. The special attention is paid to his memoirs «Poland and Moscow» (1864), which reflected the traditions of the polish patriotism.

Keywords: polish-ukrainian borderland, memoirs, intention.

Artykuł jest poświęcony analizie twórczości polskiego dramaturga i działacza społecznego Apollo Korzeniowskiego w kontekście pogranicza polsko-ukraińskiego. Szczególną uwagę zwrócono na jego pamiętniki „Polska i Moskwa” (1864), w których znalazły odzwierciedlenie tradycje patriotyzmu polskiego.

Słowa kluczowe: pogranicze polsko-ukraińskie, pamiętniki, intencje.

Аполло Наленч Коженювський (1820–1869) — відомий польський письменник, драматург та активний політичний діяч Правобережної України та Польського Королівства. Польська художня традиція та патріотизм на українських землях мали свою давню традицію, що сягали ще часів польсько-української культурної спільноти доби ренесансу і бароко, а в першій половині XIX століття знайшли своє органічне продовження у феномені «української школи» польського романтизму. До цієї глибокої, закоріненої в історію та культуру традиції належить життєдіяльність А. Н. Коженювського, видатного сина української землі. Поза сумнівом, політичні й естетичні погляди Аполло, його світогляд і суспільна діяльність виходили та були пов'язані з глибокими традиціями української культури та особливостями політичного життя Правобережжя.

На початку XIX століття польська культура Правобережжя, культурні осередки поляків на польсько-українському пограниччі значною мірою перебували під впливом ідеології сарматизму. Ця потужна морально-міфологічна категорія стала основою для формування лицарських чеснот польської та польсько-української шляхти, найбільш характерними з яких були патріотизм і свободолюбство. Ці якості набули особливого значення на правобережних землях польсько-українського пограниччя, де шляхетські двори були під постійною загрозою з боку зовнішніх ворогів й де польська національна інтегрованість і самототожність мали особливу вагу та значущість. Свободолюбні сарматські настрої з часів пізнього середньовіччя успадкував феномен «української школи» в польському романтиз-

мі, в якому до ідеалів звільнення Польщі від зовнішніх ворогів додалась повага до українського селянства, з яким польська шляхта міцно зрослася на побутово-історичному ґрунті, до його фольклору, народних традицій та історичного минулого українського народу.

Більшість творців «української школи» були пов'язані з культурними осередками, серед яких, очевидно, найголовнішими були Кременецький лицей та Уманська василіанська школа, а після відкриття Київського університету св. Володимира та гімназії в Житомирі поживлене культурне та літературне життя переноситься до Києва та Житомира.

Представниками київсько-житомирського осередку, створеного польськими митцями, були Едвард Мар'ян Галлі, Кароль Август Гейнч, Александр Гроза, Генріх Жевуський, Кароль Качковський, Юзеф Ігнацій Крашевський, Антоні Марцінковський, Густав Олізар, Томаш Падура, Ян Прусіновський, Леонард Совінський, Зенон Фіш, Міхал Чайковський та багато інших, хто своєю наполегливою працею торував шлях до свободи та демократій, духовності й високого мистецтва.

Зенон Фіш і Антоні Марцінковський разом із Якубом Юркевичем видавали у Києві часопис «Гвізда» (1847–1849), в якому побачили світ багато творів на українську тематику. До цього осередку можна зарахувати білоцерківського греко-католицького ксьондза Еразма Ізопольського — фольклориста та етнографа, автора поеми «Дума з дум українських». Із Києвом був пов'язаний і Михайло Єзерський, який належав до так званої «петербурзької котерії», зосередженої навколо газети «Петербурзький тижневик», і був автором спогадів про діяльність котерії та поеми «Україна».

Аполло Наленч Коженювський народився у селі Гоноратці Липовецького повіту Київської губернії, був вихованцем шкіл у Кам'янці, Вінниці та Немирові, де жив в учнівській квартирі разом із Зигмундом Мілковським, який згодом став письменником, відомим під псевдонімом Теодор Томаш Еж. У житомирській гімназії А. Коженювський навчався разом із Зигмундом Сераковським, у майбутньому відомим та знаним діячем польсько-українського визвольного руху, та Тадеушем Бобровським, письменником-мемуаристом, органічно увійшов та зрісся з житомирським культурно-мистецьким осередком, ставши одним із його ідеологів та організаторів. Два брати та сестра Аполло також стали учасниками протестного руху на Правобережжі. Ю. І. Крашевський якось влучно підмітив: «Найпалкіші патріотичні почуття вироблялись у тієї польської молоді, яка виховувалася в російських навчальних закладах або певний період молодості провела в Росії» [7, с. 617]. Таке судження, безумовно, точно й досить об'єктивно характеризує ціле покоління поляків Правобережжя. Чудова освіта, здобута в житомирській гімназії, а потім у Петербурзькому університеті, сформувала чітку громадянську позицію та високі естетичні запити.

4 травня 1856 р. Аполло Коженювський та Евеліна Бобровська, сестра майбутнього мемуариста Тадеуша Бобровського, взяли шлюб у костьолі св. Станіслава в Оратові (тепер смт Вінницької області). Шлюб був щасливий, але нелегкий через принципову, радикальну та багато у чому безкомпромісну позицію письменника щодо імперіалістичної політики російського самодержавства. Однак за-

уважимо, що його дружина завжди була вірним другом та помічником для свого видатного чоловіка.

Із 1859 року родина письменника оселилася в Житомирі, де Аполло Наленч виконував обов'язки секретаря Книжково-видавничого товариства К. Качковського та члена правління губернського театру [3, с. 283–286]. Житомирський період творчості митця був досить активним та плідним [1, с. 38–49; 2, с. 319–334]. У керівній раді театру він працював разом із предводителем дворянства Волині Каролем Мікуличем, Леоном Ліпковським та Юзефом Ігнацієм Крашевським, з яким у А. Н. Коженьовського склалися тісні й дружні стосунки. З того часу зберігся зворушливий вірш, присвячений Юзефу Ігнацію Крашевському («Józefowi Ignacemu Kraszewskiemu»), в якому відтворено основні тенденції та настрої часу.

Окремі твори житомирського періоду нині відомі лише за назвами, які випадково збереглися: «Рік 1859» («Rok 1859») (можливий також інший варіант назви — «1860 рік» («1860 rok»)) та «Світ у 1860 році» («Świat w r. 1860»). У 1859 році Аполло працював над комедією «Практична людина» («Praktyczny człowiek»), а в подальшому, ймовірно, назва могла змінитися на «Уманський дурень» («Humański dureń»). Можна також припустити, що в Житомирі тривала робота й над драмою «Рейтан» («Rejtan»). Ці назви збереглися тільки в епістолярії драматурга, а тексти, очевидно, могли бути втрачені для нащадків через часті переїзди, арешт та заслання письменника.

У житомирський період творчості письменник також активно займався перекладами з французької на польську мову. Ще в 1857 р. він переклав та видав у Києві польською мовою славнозвісну драму відомого французького романтичного драматурга Альфреда де Віньї «Чаттертон» (1857), а у 1860-му — збірник «Легенда століть» («Legenda wieków». — Żytomierz, 1860) Віктора Гюґо, який майбутній драматург переклав разом із А. Петкевичем (Адамом Плуго). Як відомо, у поетичному збірнику французького романтика яскраво звучать гучні заклики до боротьби з деспотизмом та абсолютною монархією, тому можемо припустити, що вибір житомирських митців не був випадковим.

У березні 1861 року Житомир відвідав Владислав Міцкевич, син видатного Адама, якому Аполло Наленч разом із товаришами з волинського письменницького осередку Я. Прусіновським, Л. Совінським, Ф. Новицьким та Адамом Плугом (А. Петкевичем) організував щиросердну зустріч. Відомо також, що на від'їзд Вл. Міцкевича з Житомира А. Н. Коженьовський присвятив йому вірш «Владиславу Міцкевичу при розставанні на Русі дня 11/23 березня 1861 р.» («Władisławowi Mickiewiczowi przy rozstaniu na Rusi d. 11/23 marca 1861 r.») [11, с. 47], який Владислав трепетно зберігав в архіві й згодом опублікував у мемуарах.

Трохи згодом А. Н. Коженьовський написав невеличку комедію для житомирських дітей у двох актах «Батіжок» («Batażek»), відому ще під назвою «Biczuk», в основу якої покладено один епізод із легендарного життя Т. Костюшка [14, с. 93]. Світло рампи побачили також дві одноактні п'єси у двох версіях: «Без допомоги» («Bez ratunku») і «Акт перший» («Akt pierwszy»). Залишилися у рукописах драматургічні сценки «Батько» («Ojciec»), «Розмови» («Rozmowy»), «Вуйко із села» («Wujaszek ze wsi»), «Кінець пана Генрика» («Koniec p. Henrycha») та ін. Важливим

здобутком творчості письменника стали переклади польською віршованої драми «Ернані» (1861) та п'єси «Маріон Делорм» (1863) В. Гюго, «Важкі часи» (1866) Ч. Діккенса, «Комедії помилок» та «Багато галасу з нічого» (1866) В. Шекспіра.

Однак заслужену славу А. Н. Коженювському та повагу серед митців Мельпомени принесли «Комедія» і «Відірвані строфи» («Komedyja» і «Strofy oderwane», 1856), де автор вдався до суворої критики шляхти з Правобережної України за громадську пасивність, аморальність і безпринципність, та комедія «Для милого гроша» («Dla miłego grosza», 1859), прем'єра якої відбулася на славнозвісній житомирській сцені [13] і яка мала приголомшливий успіх [8, с. 108–109]. Дія комедії розгортається в Києві під час однієї з контрактних ярмарок, які, в свою чергу, вже не раз ставали об'єктами художньої інтерпретації, зокрема, Ю. І. Крашевського («Ліхтар чорнокнижника»), Юзефа Коженювського («Пенсіонери»), Кароля Джевецького («Контракти»), Александра Грози («Контрактова мозаїка») й навіть О. де Бальзака (листування) [16, с. 73].

Навесні 1861 року Аполло Наленч Коженювський виїхав до Варшави, де активно включився у суспільно-громадське життя. Дехто із сучасників вважав, що такий поспішний від'їзд із Житомира вмотивований, напевно, тим, що письменник був делегований від Правобережної України як представник краю для налагодження повстанської роботи [7, с. 616; 6, с. 36]. Треба також додати, що в Житомирі письменник перебував під таємним наглядом поліції [14, с. 104], а після від'їзду до Варшави дружина попередила, що в разі повернення його можуть заарештувати [12, с. 29]. Безперечно, постать А. Н. Коженювського була вкрай небезпечною для російської влади.

Ю. І. Крашевський, згадуючи свого щирого друга та побратима з мистецького цеху, писав про Аполло Наленча, що він уособлював найхарактерніший тип людини «епохи і провінції» [7, с. 617]. Зосередження уваги на провінційному формуванні особистості Аполло (попри те, що письменник закінчив Санкт-Петербурзький університет, входив до грона житомирського бомонду) є, на думку В. О. Єршова, не спробою звузити значення письменника, а навпаки — підкреслити особливу роль провінції у формуванні, як тоді любили писати, духу епохи. Не випадково Юзеф Ігнацій поєднав два слова — епоха і провінція — в єдине ціле для поглибленої й узагальненої характеристики митця [2, с. 327].

Як уже зазначалося, землі Правобережжя мали давні й стійкі свободолюбні традиції. Саме десь на Бердичівщині бере початок балагульщина — досить контраверсійний і неоднозначний в оцінках суспільний рух молодшої польської шляхти, яка об'єднувалась у групи й їздила цілими таборами містами та селами, співаючи українські пісні й закликаючи до вільного способу життя. За духом соціально- побутовий протест балагулів був пов'язаний як із польським сарматизмом, так і з патріотичними рухами за політичну свободу, які на початку XIX століття уособлювали таємні товариства Південної Русі (тобто України), що згодом вирости у всілякі суспільно-політичні рухи польської спільноти доби романтизму. Цікавим фактом у цьому зв'язку є те, що антицарські настрої об'єднали тоді російських і польських патріотів, таких як К. Ф. Рилєєв і Т. Падура, спільним ґрунтом для яких стало зацікавлення українською історією та усною народною творчістю.

А. Н. Коженъовський як активний діяч польського патріотичного підпілля виступав за об'єднання з українським селянством, вважаючи відсторонення польської шляхти від свого селянства найголовнішою причиною поразки у визвольних антиімперських змаганнях. Він болісно пережив придушення повстання українських селян з околиць Сквири наприкінці 1850-х років, спрямувавши свій біль на адресу засліпленої своїми майновими інтересами польської шляхти, яка замість підтримки українців і об'єднання соціальної революції з національно-визвольною ладна була радше простягнути руку царським урядникам.

Pod ich biczem w Ukrainie
Krew, pot ludu strugą płynie:
Z każdej kropli — im pieniądze.
Pomyśl, ludzie, o godzienie!

Фактично те, що Аполло Наленч бачив єдиний шлях до польської незалежності у спілці з українським народом, було його головним політичним посланням періоду до січневого повстання. В одному з віршів того часу поет писав:

Z Ludem, w Ludzie wasza siła!..
Z Ludem, w Ludzie zbawień słowo!
Polska winna być Ludową,
By na wieki wieków żyła! [15].

Ідеалом письменника була могутня Річ Посполита польського, руського (тобто українського) та литовського народів, яку він бачив, фактично, як мирне співіснування споріднених націй, об'єднаних ідеєю свободи. Адже свідченням цього був для нього факт, що представники всіх цих земель, борючись за свободу, разом відбували покарання на сибірських каторгах, у кавказьких горах та вологодських лісах. В одній із відозв під час підготовки варшавських маніфестацій А. Н. Коженъовський писав: «Польський народ волав молитовною кров'ю за батьківщину, про національне буття Корони, Литви й Русі; уряд, вислухавши його голос, запроваджує деякі зміни, але лише для одного Королівства, а в той же час катує у Вільні литовських поляків, гнітить і вивозить у Сибір поляків-русинів із Поділля, Волині та України».

Під час заслання (1861–1868), перебуваючи спочатку у Пермі, Вологді (де разом із ним була і дружина Евеліна з маленьким сином Конрадом [14, с. 115; 5, с. 457–459, 465]), а потім у Чернігові, А. Н. Коженъовський наполегливо працював над текстом «Польща й Москва. Мемуари***, початі 186...» («Polska i Moskwa. Pamiętnik*** zaczęty 186...»), які анонімно надруковано в лейпцизькому польськомовному політичному, літературному та науковому щоденнику «Вітчизна» («Ojczyzna») впродовж червня–липня 1864 року.

Мемуари А. Н. Коженъовського були першою частиною незакінченого твору, де ретроспективно відтворено польсько-російські відносини за останнє століття (1772–1860). Епіграфом до твору слугувало мотто «Життя для правди», що по

суті було гаслом усього життя митця. Багатий фактичний матеріал, не зашорені історичні спостереження та неординарні висновки зробили спогади письменника знаковою подією польської мемуаристики останнього періоду романтизму. «Польща й Москва. Мемуари***, початі 186...» написані у публіцистичному стилі з використанням широкого діапазону історичних асоціацій і політичних альянсів. Автор добре знав російську офіційну історію завдяки ґрунтовній освіті у Петербурзькому університеті, мав глибокі знання з польської історії, а також вільно володів французькою мовою, що забезпечило по суті універсальне та й, додам, досить критичне осмислення європейського поступу.

Твір відкриває опис Олександрівської цитаделі у Варшаві, куди помістили заарештованого в ніч з 20 на 21 листопада 1861 року. У деяких текстуальних пасажах мемуарів відчувається альянське перегукування з відомим у той час романом «Останній день засудженого на смерть» В. Ґюґо, творчістю якого, як відомо, захоплювався митець. Основними проблемними рисами спогадів можна вважати загострене почуття патріотизму, продовження традиції польської ідеології месіанізму, ретроспективний аналіз польсько-російських стосунків, часто драматичних, забарвлених у кольори волелюбної боротьби західної цивілізації, охоронцем якої, на думку автора, мала бути Польща, зі східним варварством, яке уособлювала в уяві митця Москва. У свою чергу, спогади А. Н. Коженювського багато в чому суголосні публіцистично-моральним нарисам «Ми та вони» Ю. І. Крашевського, в яких видатний волинянин також осмислює трагічні, карколомні та доленосні роки «гарячих» 1860-х.

Коженювський-мемуарист постає в тексті в різних іпостасях оповідача: від уважного спостерігача-хроніста, з одного боку, до глибокого аналітика та політолога-глобаліста — з другого. Його увагу не оминула жодна дрібниця обмеженого світу в'язниці. По суті жанр мемуарів А. Н. Коженювського перегукується з романною жанровою модифікацією робінзонади з потужним філософським замислом, де автор вдається до профетичних припущень. Він описує одяг та озброєння солдат-охоронців, капітана жандармів Жучковського, апелює до вірних царських сатрапів, серед яких, зокрема, київський генерал-губернатор Д. Г. Бібіков, генерал-губернатор Східно-Західного краю М. М. Муравйов та останній намісник Царства польського Ф. Ф. Берг. А. Н. Коженювський намагається висвітлити імаголічні уявлення про московитів, серед них, наприклад, той самий поляк Жучковський, який «є зразком московського духу, що діє на людську природу. Як саме цей дух працює на природу приниження самих росіян, ми намагатимемося показати. Ці щоденники присвячені польській справі, яка, на жаль, через неосвіченість і багаторічне московське потурання має прориватися, намагаючись довести свою правоту народу» [10: 3 *czterwca*, № 27].

Іншу жарову модифікацію мемуарів подолянина можна означити як історичну подорож у часі та просторі: від Рюриковичей — до сьогодення автора. Це кардинально відрізнялося від подорожі руїнами Ю. І. Крашевського [4, с. 27–34], де реінтерпретація подій минувшини та їхніх наслідків у сучасності було неідеальним напрямом художньої рефлексії. Кожну епоху А. Н. Коженювський осмислює у контексті поступу європейської історії, стратегій королів / імператорів (Наполе-

он III) та царів (Петро I, Олександр I, Микола I, Олександр II etc.), держав (Польща, Росія, Туреччина, Франція тощо), повстань (1825, 1830, 1863 pp. та ін.) та війн (Кримська 1853–1856), сибірського заслання та амністування засланців у 1831 та 1848 р. Така ретроспекція, по-перше, демонструє по суті безмежний кругозір автора, по-друге — замикає світ, що його оточував, в одну взаємозалежну систему. Щось подібне ми сьогодні називаємо глобальним світом, а процес — глобалізацією. Видатний подолянин відчув поступ цивілізації ще півтора століття тому.

Уособленням російського варварства у світобаченні А. Н. Коженювського є не сучасна його часові столиця Російської імперії Санкт-Петербург, а колишня столиця Московії — Москва. Москва–Московія, на думку автора, є уособленням безкрайньої — безмежної в часі та просторі — в'язниці: «Московська брехня має риси та характер епідемії фальшу, моральної деградації у переповнених та погано утримуваних тюрмах. Починаючи від Рюриковичей, переходячи під ярмо татар, підпали “Іванів”, батоги цариць та царів тощо, [Московія] була, є і буде в'язницею, в іншому випадку вона перестане бути сама собою. У цій в'язниці кояться злочини, скрізь буйно розквітає неправда. Право та державна релігія освячують це єднання. Наслідком цього є неправда і ганьба всіх релігійних, суспільних, політичних, державних і особистих стосунків» [10: 4 червня, № 28]. Автор вдався до глобальних узагальнень, що мають характеризувати цілу епоху й дух Московщини, дослідити який і намагався А. Н. Коженювський: «Метою московського розвитку є знищення всіх чинників людського прогресу. Не дивно, що Москва це приховує, і якби не її дії, то мене можна було б звинуватити, що я перебільшую. Однак історія свідчить, що з моменту, коли Москва стала втручатися в європейські справи, у всі священні принципи, що розвинулися у цивілізованому світі, вона завжди кидалася зі всією своєю ненавистю, і якщо їх не пожирала, то боляче калічила» [10: 3 червня, № 27]. Крім цього, А. Н. Коженювський намагався досить об'єктивно оцінювати Захід, який, з одного боку, пропонував підтримку, але у той же час мало що робив для встановлення демократії та боротьби з деспотизмом на підконтрольних Московії землях: «Так, відколи європейська журналістика, втішаючи царя Олександра II після східної війни, — роздумував він, — підсолонджує гіркоту поразки, назвала його прогресивним і ліберальним (йдеться про Кримську війну. — *Р. Р.*), Москва підхопила цю оцінку як засіб окомозамилування Європи» [10: 4 червня, № 28]. Такі профетичні відвертості громадського діяча, як не парадоксально, суголосні та мають відгомін у ХХІ столітті, у якому, порівняно з минувиною, мало що змінилося.

«Ми, поляки, — писав А. Н. Коженювський, — потерпали від вбивств, знищення, грабунків, насилля та страти від москалів. Ми гинули від їхніх шабель, багнетів, гармат. Наші беззахисні груди були мішенню для їхніх карабінів. Знаємо їхні кийки, нагайки та шибениці. Ми звикли до льохів їхніх в'язниць, до гнилих підземель Сибіру. Ми бачили найстрашнішу ганьбу, бо їхні мундири ми бачили на наших людських спинах. Ми не лякались та не тремтіли від їхніх побоїв. Дев'яносто останніх років нашого існування засвідчують нашу громадянську відвагу» [10: 4 червня, № 27].

В аксіологічній парадигмі коментування польсько-московських відносин, які містить текст мемуарів «Польща й Москва», є ще одна аполло-наленківська гіперметафора: «Держава — це машина, продукт волі сатани». Щоб зрозуміти таке твердження, треба нагадати, що машина у позаминулому столітті — це механізм, який, скоріше всього, навівав відчуття страху та жаху (пригадаймо враження, яке, наприклад, могла викликати гофманівська Крихітка Цахес: чи то людина, чи то машина?). Машина — це жахливий Левіафан, призначенням якого було знищення всього живого і який був, за А. Н. Коженювським, антиподом Богу. За теорією мемуариста, мета московської держави, механізм якої заклав ще Петро I, «полягає в розчавленні всього людського у всіх його проявах, на дорогах прогресу, божих цілях», де «страх перетворюється в підлість, невільництво — у зверхність, канчук у батіг». Усе це мемуарист вивів у лапідарному образі «in anima vili», тобто мізерної душі [10: 11 червня, № 34], який декілька разів інтерпретовано на сторінках мемуарів.

Як бачимо, особливу увагу мемуарист приділив огляду стану преси та журналістики, літератури та цензури в краї, та роль у цих діяннях Олександра II, якого чогось, на думку А. Н. Коженювського, як уже мовилось, називали ліберальним. Сьогодні цікаво буде зазирнути у тенета цензурних вимог московитів для тогочасної конгресової Польщі. Так, заборонялося вживати слова *Польща, батьківщина, тиранія, свобода, жертовність, жертва*, заборонявся також переклад з московської мови на польську деяких статей без особливого погодження з цензурним комітетом. «Конгресова Польща, Литва, Волинь, Поділля й Україна побачили освічену особу царя, якого Європа охрестила як “ліберального”. Усе пройшло швидко і швидко все скінчилось, але він залишив тривалий слід — слід невігластва та брехні» [10: 26 червня, № 47].

У наступній подачі матеріалів автор записав думку, що особливо суголосна теперішньому стану речей у європейському просторі та політичному становищі в Росії: «Впливи державних московських грошей на європейську журналістику діяли. Деякі німецькі газети (і навіть французькі) повторювали слідом за Москвою, як молитву до Матері Божої, про розквіт соціального руху в Росії. Цар хотів, щоб західні держави не змогли дослідити всієї суворості цього руху і не скористалися з нього. Це московській дипломатії вдалося» [10: 2 липня, № 52].

Стиль і пафос спогадів різко тенденційний. Політик і громадянин А. Н. Коженювський — безкомпромисний, у свої судженнях часто однозначний, інколи навіть різкий. Але думки, висловлені письменником ще у ті буремні роки, суголосні нашій сучасності й мають профетичну силу та значущість: «Польща була на пограниччі, а стала щонайменше між “государством” і Європою. Польща — родина. Польща — народ. Польща — заперечення “государству”. Споконвічна історія Польщі визначила її покликання: стати охоронцем та заслоною Європи від усіляких намірів варварів. Отже, Польща за своїм призначенням є ворогом того одвічного зла, яке постало за часів Петра I, під маскою Москви, тобто царським “государством”».

ЛІТЕРАТУРА

1. Єршов В. Аполло Наленч Коженьовський — видатний польськомовний письменник Правобережної України / В. Єршов // Бердичівська земля у плині часу / Гол. ред. М. Ю. Костриця : У 2 т. — Т. 1. — Житомир : М. Косенко, 2007. — С. 38–49.
2. Єршов В. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності / В. Єршов. — Житомир : Полісся, 2008. — С. 319–334.
3. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник / В. Колесник. — Вінниця : Розвиток, 2007. — С. 283–286.
4. Радішевський Р. Юзеф Ігнацій Крашевський: діалог з Україною / Р. Радішевський. — К., 2012. — С. 27–34.
5. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. Wspomnienia wieku dojrzałego / Oprac., wstęp i przyp. St. Kieniewicz / Bobrowski T. — Т. 2. — Warszawa : PIW, 1979. — S. 457–459, 465.
6. Buszczyński St. Mało znany poeta, stanowisko jego przed ostatnim powstaniem, wygnanie i śmierć / Buszczyński St. — Kraków, 1870. — S. 36.
7. Kraszewski J. I. Z roku 1869. Rachunki / Kraszewski J. I. — Poznań, 1870. — S. 617.
8. Komorowski J. Polskie życie teatralne na Podolu i Wołyniu do 1863 roku / Komorowski J. — Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź : PAN, 1985. — S. 108–109.
9. Korzeniowski A. N. Polska i Moskwa / Korzeniowski A. N. // Ojczyzna (Lipsk). — 1864. — 3 czerwca. — № 27.
10. Korzeniowski A. N. Polska i Moskwa / Korzeniowski A. N. // Ojczyzna (Lipsk). — 1864. — Czerwiec–lipiec.
11. Mickiewicz W. Pamiętniki. — Т. 2: 1862–1870 / Mickiewicz W. — Warszawa–Kraków : Gebethner i Wolff, 1927. — S. 47.
12. Najder Z. Życie Conrada-Korzeniowskiego / Najder Z. — Т. 1. — Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy, 1980. — S. 29.
13. Pług Adam. Pierwsze przedstawienie na żytomierskim teatrze komedii Apolla Korzeniowskiego pod tytułem «Dla milego grosza» / Pług Adam // Tygodnik ilustrowany. — 1860. — № 28.
14. Taborski R. Apollo Korzeniowski. Ostatni dramaturg romantyczny / Taborski R. — Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957. — S. 104.
15. Taborski R. Niedrukowane wiersze A. Korzeniowskiego o buncie chłopskim na Ukrainie // Pamiętnik literacki. — 1955. — Z. 1.
16. Ułaszyn H. Kontrakty Kijowski. Szkis historyczno-obyczajowy. 1798–1898 / Ułaszyn H. — Petersburg, 1900. — S. 73.